

АЙРИМ ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ҚОНУНЧИЛИГИДА УЧУВЧИСИЗ УЧАДИГАН АППАРАТЛАРДАН ҒАЙРИҚОНУНИЙ ФОЙДАЛАНГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ

Кужаҳметов Азизбек Миратович

Мустақил тадқиқотчи

E-mail: dauletmuratov82@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14236214>

Аннотация: Учувчисиз учадиган аппаратлар технологиясининг ривожланиши жиноятчилик ва унинг олдини олишда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу технологиянинг ривожланиши билан, дронлардан фойдаланишга доир муаммолар ҳам кўпаймоқда. Улар жиноятларни аниқлаш, тергов қилиш ва жамоат хавфсизлигини таъминлашда фойдаланилади, аммо бу қурилмаларнинг ноқонуний фойдаланилиши, терроризм, давлат хавфсизлигини бузиш ва бошқа қонунбузарликларга олиб келиши мумкин. Европа Иттифоқи, АҚШ ва Германия каби давлатларда дронлардан фойдаланишнинг ҳуқуқий тартибга солиниши яратилган бўлса-да, бу давлатларда улардан фойдаланишдаги чекловларни тартибга солишга қаратишмоқда. Масалан, Германияда учувчисиз учадиган аппаратларни бошқаришнинг аниқ қоидалари мавжуд ва рўйхатдан ўтмаган парвозлар учун маъмурий жавобгарлик белгиланган. Испанияда ҳам дронлардан ноқонуний фойдаланиш учун катта миқдорда жарима белгиланган. АҚШда эса дронлар фақат қўлланиш мақсадларига мувофиқ равишда фойдаланилади. Шундай қилиб, халқаро ва ички қонунчиликдаги чекловлар дронлардан ноқонуний фойдаланиш билан боғлиқ хавфларни камайтиришга ёрдам беради, аммо ушбу технологиядан ноқонуний мақсадларда фойдаланиш муаммоси ҳали ҳам долзарб ҳолда қолмоқда. Шунинг учун, ушбу мақолада хорижий давлатлар тажрибасини чуқур ўрганган ҳолда дронлар билан боғлиқ жиноятларни тўғри квалификация қилиш, бу борада қонунчиликни такомиллаштириш ҳам жиноятчиликка қарши курашишда самарадорлигини ошириш учун ҳуқуқий тартибга солишнинг янги механизмлари ишлаб чиқиши зарурлиги баён этилган.

Калит сўзлар: учувчисиз учадиган аппаратлар, жиноий жавобгарлик, хавфсизлик, Европа Иттифоқи, терроризм, махфий маълумотлар, маъмурий жавобгарлик, қонунчилик, дронлар, халқаро тартибга солиш.

Дронлар технологияси ривожланган ва жиноятчиликка қарши курашда янги имкониятларни тақдим этган бўлса-да, ундан қонунга хилоф равишда фойдаланиш ва бундай воситаларни жиноий мақсадларда ишлатиш кўплаб хавф-хатарларни келтириб чиқармоқда. Турли давлатларда дронлардан фойдаланишга қарши тақиқлар ва чекловлар ўрнатилган, бунинг сабаби технологиянинг юқори даражадаги хавфсизлик муаммолари, терроризм ва қўрқувни тарқатиш ёки бундай технология билан боғлиқ жиноятни аниқлаш ва фош этишнинг мураккаблиги билан боғлиқ.

Хорижий давлатлар қонунчилигини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, аксарият мамлакатларда учувчисиз учуш аппаратларидан фойдаланиш масаласи атрофлича ҳуқуқий тартибга солинган. Сўнгги йилларда дронлардан турли жиноятларда кўпроқ фойдаланиш ҳолатлари кузатилмоқда, бу эса давлатларнинг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларида чекловлар, тақиқлар ва жавобгарликни ўрнатишга олиб келган.

Европа Иттифоқининг Авиация хавфсизлиги агентлиги (EASA) томонидан белгиланган қоидаларга кўра, рўйхатдан ўтган дрон операторлари фақат Европанинг ҳудудида фаолият юритиши мумкин[1]. Германияда, масалан, 250 г дан оғирроқ дронлар фуқаролик мақсадларида фақат рўйхатдан ўтган ҳолда фойдаланилиши мумкин ва уларнинг ҳар бирига ёнғинга қарши пластинка билан шахсийлаштирилган идентификация рақами берилиши керак. Дронлардан рўйхатдан ўтмай фойдаланиш эса маъмурий жавобгарликка сабаб бўлиб, жаза миқдори 50 минг евро қадарига етказилиши мумкин. Испанияда эса, дронлардан ноқонуний фойдаланиш учун 225 минг евро миқдорида жарима белгиланган. Испания ҳукуматининг маҳаллий ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига дронларни ноқонуний фойдаланишга қарши курашиш учун қўшимча ваколатлар бериш бўйича ўрганишлари олиб борилмоқда. Шу билан бирга, Испаниядаги ISDEFE ва INDRA каби компаниялар дронлардан келиб чиқадиган таҳдидларни зарарсизлантириш учун техник тизимлар ишлаб чиқишмоқда.

АҚШда дронлар дастлаб ҳарбий соҳада қўлланилган бўлса, сўнгги йилларда улар тижорат ва ҳаваскор мақсадларда кенг тарқалди. Аммо, бошқарилган парвоз зоналари ва хавфсизликни таъминлашда рўйхатдан ўтмаган парвозларни босиш масъулияти федерал хавфсизлик органлари зиммасига юклатилган.

Ироқ, Эрон ва Сурия каби давлатларда учувчисиз учиш аппаратларидан фойдаланиш тақиқланган ёки қатъий чекланган[2]. Чунки, дронлар кўпинча террорчилик ҳаракатлари ва давлат хавфсизлигига қарши ишлатилиши мумкин, шунинг учун улардан фойдаланиш аксарият давлатлар тарафидан қаттиқ назорат қилинади. Айниқса, дронлар террорчи гуруҳлар томонидан фойдаланилиши мумкин, ва шунинг учун уларни ҳуқуқий тартибда чеклаш ёки тақиқлаш жинойтчиликнинг олдини олиш учун муҳим саналади. Шу сабабдан, уларни фуқаролик ва хавфсизлик мақсадларида ишлатиш тақиқланган бўлиши мумкин.

Учувчисиз учиш аппаратларининг ҳар хил турлари ва уларнинг жиноий мақсадларда фойдаланилиши ижтимоий хавфни оширишга олиб келади. Халқаро ва миллий қонунчиликка қараб, дронлардан фойдаланишнинг шароитлари турлича бўлиб, кўплаб давлатларда бу соҳада самарали ҳуқуқий тартибга солиш талаб этилмоқда. Жиноий фаолиятда дронлардан фойдаланишнинг кўпайиши, ўзи навбатида, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидан жиддий эҳтиёткорликни талаб қилади ва жиноий жавобгарликни кучайтириш учун янги механизмларни яратишни талаб қилади.

Агар дронлардан қонунга ҳилоф равишда фойдаланиш учун хорижий мамлакатларда жиноий жавобгарлик масаласини Россия Федерацияси жиноят қонунчилиги орқали чуқурроқ кўриб чиқсак. Россия Федерацияси ЖКнинг 138¹-моддаси махфий маълумотларни олиш учун мўлжалланган махсус техник воситаларни ноқонуний ишлаб чиқариш, сотиб олиш ва сотиш жараёнларини тартибга солувчи ҳуқуқий кафолатлардан биридир. Ушбу моддада тўғридан-тўғри учувчисиз учадиган аппаратлар деган атама қўлланилмаган, лекин агар ушбу аппаратлар махфий кузатиш ёки рухсатсиз маълумот йиғиш учун ишлатилса, уларга нисбатан ушбу ҳуқуқий норма қўлланилиши мумкин. Ушбу модда “махсус техник воситалар”ни махфий маълумотларни олиш учун махсус ишлаб чиқилган асбоблар, тизимлар ёки дастурий таъминотлар сифатида белгилайди[3].

Бунга қуйидагилар кириди:

- махсус ишлаб чиқилган аппаратлар. Бундай воситалар рухсат этилмаган ёки шахсий маълумотларга кириш имконини беради;
- электрон қурилмалар учун дастурий таъминот. Бундай дастурий таъминотлар рухсатсиз киришни, йиғишни ёки маълумотларни қайта ишлашни таъминлайди.

Бу ерда келтирилган воситалар фақат махсус кузатув усуллари билан чекланмайди. Агар учувчисиз учадиган аппаратлар махфий кузатиш ёки маълумот йиғиш имконини берадиган махсус модификацияларга эга бўлса, у ҳолда ушбу аппаратлар ушбу модданинг доирасига кириши мумкин. Махсус техник воситаларнинг кенг таърифи, фуқаролар учун одатий мақсадларга эга бўлган аппаратларни ҳам ўз ичига олиши мумкин, агар у махфий функцияларни бажариш учун ўзгартирилган бўлса.

138¹-модда, шунингдек, махфий фаолиятлар учун мўлжалланган профессионал кузатув воситалари ва оддий истеъмолчиларга мўлжалланган очик кўринидиган воситалар (масалан, ҳаво фотосурати олиш учун учувчисиз учадиган аппаратлар) ўртасидаги муҳим фарқни кўрсатади. Очик кўринидиган камерага эга бўлган аппаратлар ёки бошқа аниқлик билан кўрсатилаган функционаллар, одатда, рухсат этилади, агар улар махфий операциялар учун махсус ўзгартирилмаса. Масалан, ҳаво фотосуратлари олиш учун очик кўринидиган камерага эга бўлган учувчисиз учадиган аппарат ушбу қонунни бузмайди. Лекин, махфий маълумотларни олиш учун ўзгартирилган аппарат, агар махсус модификациялар махфийликни таъминлаш учун яратилган бўлса, ушбу модданинг доирасига кириши мумкин.

Махфий маълумотларни олиш учун мўлжалланган учувчисиз учадиган аппаратлар махфий маълумотларга ёки чекланган ҳудудларга рухсатсиз кириш имконини бера олади. Масалан, бир аппарат ўз мақсади ҳақида маълумот берилмасдан шахсий мулкни ёки корпоратив объектларни видеога олиш учун ишлатиласа, махфий маълумотлар тўпланганда, бу ҳаракатлар махсус техник воситалар тўғрисидаги 138¹-модда билан бузилиши мумкин.

Ушбу модда, шунингдек, шахсий ва корпоратив махфийликни ҳимоя қилиш учун қабул қилинган, учувчисиз учадиган аппаратлардан рухсатсиз фойдаланишни жазолашга қаратилган. У махфий кузатиш ёки маълумот йиғишга қарши қўлланилади, айниқса, агар аппаратлар махфий ёки шахсий маълумотларга кириш имконини берувчи воситалар билан жиҳозланган бўлса.

Бундан ташқари, учувчисиз учадиган аппаратлар махфий маълумотларни тўплаши мумкин бўлса, бу миллий хавфсизликка таҳдид солиши мумкин, айниқса, агар улар рухсатсиз ёки ноқонуний агентлар томонидан ишлатилаётган бўлса. Дронлар махфий кузатув ёки юқори аниқликдаги камералар билан жиҳозланган бўлса, у ҳолда бу хавфли бўлиши мумкин, чунки улар хавфсизлик назоратидан ўта олиши ёки ҳимояланган ҳудудларга кириши мумкин.

Ушбу модда, шунингдек, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органларига учувчисиз учадиган аппаратларнинг махфий фаолиятлар учун мўлжалланган воситаларини бошқариш имкониятини беради. Ушбу қонун, шунингдек, шубҳали аппаратларни мониторинг қилиш ва зарурат туғилганда мусодара қилиш учун асос яратади.

Шунингдек, 138¹-модда, ишлатиш мақсадини кўрсатиши орқали ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига аппаратнинг қандай мақсадда ишлатилганини текшириш

имконини беради ва бу мақсад рухсатсиз кузатиш бўлишини баҳолаш имкониятини беради. Бу на фақат қурилмалар, балки уларнинг ишлатиш мақсадига эътибор қаратади, бу эса корпоратив разведка хавфини ва шахсий махфийлик бузилишларини баҳолашда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига ёрдам беради.

Учувчисиз учадиган аппарат технологиялари ривожланиши билан, улардан рухсатсиз фойдаланиш ёки махфий кузатиш хавфлари ҳам ошади. 138¹-модда, яхши мақсадларга эга бўлган технологиялар махфий ёки таҳдидли фойдаланишга айланиши мумкинлигини таъкидлайди. Бу технологик назорат бўйича давом этиб келаётган муаммони акс эттиради – янги имкониятлар ва махфийлик орасида мувозанатни топиш.

138¹-модда кенглиги уни ривожланишдаги таҳдидларга мослашиш имконини беради, масалан, учувчисиз учадиган аппаратлар махфий маълумотларни тўплашда ишлатила олади. Ушбу қонун, шунингдек, на фақат ҳозирги хавфларни ҳал қилиш, балки технологик ривожланиш билан бирга мослашувчи бир асос яратиши, юқори технологияли имкониятлар билан боғлиқ ахлоқий масъулиятни таъкидлайди.

Демак, 138¹-модда учувчисиз учадиган аппаратларни тўғридан-тўғри эслатмасда, унинг ҳуқуқий доираси ва таъсири рухсатсиз фаолиятларини, махфий кузатиш ёки махфийликни бузадиган ҳолатларни тартибга солиш билан боғлиқ. Ушбу модда шахсий махфийликни, миллий хавфсизликни ва корпоратив хавфсизликни таъминлашдаги муҳими ва аҳамиятини аниқлашда муҳимдир.

Қайд этиш зарурки, дронлардан фойдаланишни чеклаш ёки тақиқлашнинг асосий сабаби, улардан жиноий мақсадларда фойдаланиш, терроризм, давлат хавфсизлигини бузиш ёки ноқонуний ҳаракатларни амалга ошириш хавфига боғлиқ. Шундай қилиб, айрим давлатларда дронлардан ноқонуний фойдаланишга қаратилган жиноий жавобгарлик юқори даражада кучайтирилган.

References:

1. Для управления дроном ЕС потребуется сдать экзамен и получить регистрацию. // www.fontanka.ru/2019/07/01/140
2. Кириченко Ю.Н., Юдин Р.В., Аршинова Е.В. Угроза несанкционированного использования беспилотных летательных аппаратов национальной безопасности на примере зарубежных стран. // Сборник научных статей 11-й Международной научно-практической конференции, 13 декабря 2022 года. – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2022. – С. 176.
3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 № 63-ФЗ. // www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/